

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ • ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ

АРХЕОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ – ЗАСНОВАНИЙ У 1947 Р.
ВИДАЄТЬСЯ ЩОКВАРТАЛЬНО

КИЇВ • 3•2025

Головний редактор

ЧАБАЙ В. П., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

Редакційна колегія

БОЛТРИК Ю. В., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

БУЙСЬКИХ А. В., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

ГАРДІ С. Е., PhD, Університет ім. Рея Хуана Карлоса, Іспанія

ДЖІНДЖАН Ф., професор, доктор хаб., почесний професор університету Париж 1 Пантеон
Сорбонна, Франція

ЗАЛІЗНЯК Л. Л., професор, доктор історичних наук, Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

КАЙЗЕР Е., професор, доктор хаб., Вільний університет Берліну, Німеччина

ОТРОЩЕНКО В. В., професор, доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ПЛАВІНСЬКИЙ М. О., кандидат історичних наук, Варшавський університет, Польща

ПОТЄХІНА І. Д., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

РАБІНОВИЦ А., PhD, Техаський університет в Остіні, Сполучені штати Америки

ФОРНАСЬС Й., професор, доктор хаб., Галле-Віттенбергський університет імені Мартіна Лютера,
Німеччина

ШЕВЧЕНКО Т. М., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України (відповідальний секретар)

ARHEOLOGIA

SCIENTIFIC JOURNAL – FOUNDED IN 1947
FREQUENCY: QUARTERLY

KYIV • 3•2025

Editor-in-Chief

CHABAI V. P., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology
of the National Academy of Sciences of Ukraine

Editorial Board

BOLTRYK Yu. V., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
BUIISKYKH A. V., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
DJINDJIAN F., Professor, Dr. Hab., Professor of the University of Paris 1 Pantheon Sorbonne, France
FORNASIER J., Professor, Dr. Hab., Martin Luther University Halle-Wittenberg, Germany
HARDY S. A., PhD, Rey Juan Carlos University, Spain
KAISER E., Professor, Dr. Hab., Free University of Berlin, Germany
OTROSHCHENKO V. V., Professor, DSc in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
PLAVINSKI M. O., PhD in History, University of Warsaw, Poland
POTEKHINA I. D., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
RABINOWITZ A., PhD in Classical Archaeology, University of Texas at Austin, the USA
SHEVCHENKO T. M., PhD in History, Institute of Archaeology NAS of Ukraine (Executive Secretary)
ZALIZNIAK L. L., Professor, DSc in History, National University of Kyiv-Mohyla Academy

ЗМІСТ

CONTENTS

Статті

ГНЕРА В. А., БОРИСОВ А. В. СКОПНЕНКО Б. О., НАРАЙКІВСЬКИЙ М. В. Наслідки війни для об'єктів культурної спадщини на прикладі археологічних об'єктів села Мощун поблизу Києва
SHECHULINA I. O., KUZMISHCHEV O. H., FORNASIER J. Attic Black-Glazed Pottery from Olbia Pontica: A Study of the Excavation Area "P-1"

Articles

- 5 HNERA V. A., BORYSOV A. V., SKOPNENKO B. O., NARAIKIVSKYI M. V. Consequences of the War for Archaeological Heritage Sites on the Example of Archaeological Sites in Moshchun Village near Kyiv
26 ЧЕЧУЛІНА І. О., КУЗЬМИЩЕВ О. Г., ФОРНАСЬЄ Й. Аттичний чорнолаковий посуд з Ольвії Понтійської: дослідження ділянки «П-1»

Публікації археологічних матеріалів

НАУМЕНКО О. О., РИЖОВ С. М. Двобічний виріб із кварциту із с. Пекарі: дослідження з використанням 3D-моделювання
ВОЛОДАРЕЦЬ-УРБАНОВИЧ Я. В. Знахідки деталей ремінних оздоб «геральдичного» стилю раннього середньовіччя з колекції Херсонського обласного краєзнавчого музею

Publications of Archaeological Materials

- 44 NAUMENKO O. O., RYZHOV S. M. The Bi-face Made of Quartzite from Pekari Village: A Case Study Using 3D Modelling
52 VOLODARETS-URBANOVYCH Ya. V. Finds of Strap Adornments of Early Medieval "Heraldic" Style from the Collection of Kherson Local History Museum

Нові відкриття та знахідки

МЕЛЬНИК О. О. Давні ломки граніту біля села Іскрівка на Криворіжжі
ЛЮБУНЬ Л. І., ДІДИК О. А. Результати археологічних досліджень 2020–2021 років в урочищі Камінь в Підкамені (Львівська обл.)
БІЛЯЄВА С. О., ФІАЛКО О. Є. Дослідження історичного центру Очакова (за результатами робіт 2021 р.)

Discoveries and Recent Finds

- 64 MELNYK O. O. Ancient Granite Fracturings near Iskrivka Village in Kryvyi Rih Region
74 LIUBUN R. I., DIDYK O. A. The Results of Archaeological Research in 2020–2021 on the Kamin Tract in Pidkamin (Lviv Oblast)
99 BILIAIEVA S. O., FIALKO O. Ye. Investigations of the Historical Centre of Ochakiv (on the Results of the Works of 2021)

Дискусії

РАДЧЕНКО А. І., РАДЧЕНКО С. Б. «Археологія» України: наукометричний аналіз

119

Discussions

RADCHENKO A. I., RADCHENKO S. B. Ukrainian *Arheologia*: Scientometric Analysis

Історія науки

КОЛЕСНИКОВА В. А., ЧЕРНОВОЛ І. В., ПІЧКУР С. С. Історія одного видання: діяльність українських археологів у часи Другої світової війни

139

History of Science

KOLESNIKOVA V. A., CHERNOVOL I. V., PICHKUR S. S. History of an Edition: Ukrainian Archaeologists' Activity during the World War II

**В. А. КОЛЕСНИКОВА, І. В. ЧЕРНОВОЛ,
С. С. ПІЧКУР**

ІСТОРІЯ ОДНОГО ВИДАННЯ: ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ АРХЕОЛОГІВ У ЧАСИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Статтю присвячено історії видання «Нарис історії України» та долі конкретного примірника, що потрапив до Наукової бібліотеки Інституту археології НАН України. Книгу видано українською мовою під час Другої світової війни в Уфі. Мова видання, вживання терміна «Україна» у передмові й назвах розділів та власне зміст передмови, присвячений боротьбі українського народу за рідну Україну, її свободу й незалежність, містить чіткі паралелі із сьогоденням.

Ключові слова: Україна, війна, археологи, книжкові колекції, автографи.

Книжки, як і люди, мають свою долю та свою історію і взаємодіють із людьми, з якими перетинаються їхні шляхи. Іноді таке спілкування залишає на їх сторінках певні позначки, що заслуговують на увагу. Не менш важливими є обставини, за яких з'являються на світ ті чи інші видання. Цю статтю присвячено історії та умовам підготовки й публікації у 1942 р. колективної праці «Нарис історії України», а також подальшій долі цього видання та функціонування конкретного примірника книги в середовищі науковців, що відображено на її сторінках.

Мета статті — продемонструвати суголосні реаліям історичні паралелі між періодом Другої сві-

тової війни, коли готувався «Нарис...», та обставинами наукової діяльності під час сучасної російсько-української війни. Стаття має описовий характер і не передбачає аналізу тексту видання — коротких статей науково-популярного змісту.

Автори, власники, зміст видання

2023 р. до Наукової бібліотеки Інституту археології НАН України потрапила приватна книгозбірня з бібліотеки наших колег — подружжя археологів О. В. Цвек¹ (1931–2020) та І. І. Мовчана² (1939–2024). Під час обліковування цих надходжень нашу увагу привернула книжка «Нарис історії України» (Воблий та ін. 1942). Над її виданням працював такий авторський колектив: К. Г. Воблий³, К. Г. Гусли-стий⁴, В. А. Дядиченко⁵, Ф. Є. Лось⁶, М. Н. Пе-

© КОЛЕСНИКОВА Вікторія Анатоліївна, 2025 — кандидат історичних наук, завідувач Наукової бібліотеки, Інститут археології НАН України, ORCID: 0000-0002-2095-240X, bibliarch7@gmail.com

© ЧЕРНОВОЛ Ірина Володимирівна, 2025 — провідний бібліограф Наукової бібліотеки, Інститут археології НАН України, ORCID: 0000-0001-8092-5940, chernovoliv@gmail.com

© ПІЧКУР Світлана Сергіївна, 2025 — провідний бібліотекар Наукової бібліотеки, Інститут археології НАН України, ORCID: 0009-0007-4652-0414, ss.pichkur@gmail.com

© Інститут археології НАН України, 2025

Ця стаття відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

¹ Цвек Олена Василівна (1931–2020) — археолог, кандидат історичних наук (1987), дослідниця трипільської культури; в Інституті археології працювала з 1958 по 2007 рр. (Овчинников 2011, с. 137–139; Олена... 2012, с. 3).

² Мовчан Іван Іванович (1939–2024) — археолог, кандидат історичних наук (1986), в Інституті археології працював із 1970 по 2005 рр. (Івакін, Сагайдак 2009–2010, с. 134–135; Толочко 2024, с. 145).

³ Воблий Костянтин Григорович (1876–1947) — економіст, географ, доктор економічних наук, академік (1919). У 1942 р. — завідувач відділу економічної географії, директор інституту економіки АН УРСР (ред. Онищенко 2007b, с. 223).

⁴ Гуслистый Костянтин Григорович (1902–1973) — історик, етнограф. У 1942 р. — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, керівник групи феодалізму Інституту історії і археології АН УРСР (ред. Онищенко 2007b, с. 225).

⁵ Дядиченко Вадим Архипович (1909–1973) — історик. У 1942 р. — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії і археології АН УРСР (ред. Онищенко 2007b, с. 240).

⁶ Лось Федір Євдокимович (1908–1980) — історик. У 1942 р. — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, учений секретар (1942–1944) Інституту історії і археології АН УРСР (ред. Онищенко 2007a, с. 640).

тровський⁷, Л. М. Славін⁸, М. І. Супруненко⁹ та Ф. Ю. Шерстюк¹⁰ за редакцією К. Г. Гуслисто-го, Л. М. Славіна, Ф. О. Ястребова¹¹. Книгу видав Інститут історії і археології України Академії наук УРСР 1942 р. в Уфі, де академічні установи перебували в евакуації під час Другої світової війни. Усі автори й редактори працювали в Інституті історії і археології Академії наук (АН) УРСР, крім К. Г. Воблого, який був співробітником Інституту економіки. Книжка надрукована на сірому папері, оправлена в обкладинку, не містить карт та ілюстрацій. Коштувала на момент публікації 6 крб. Наклад видання був доволі великий — 5 тис. примірників, як зазначено на звороті обкладинки. Це піддає сумніву інформацію, подану в бібліографічному покажчику «Видання Академії наук УРСР (1919–1967). Суспільні науки», де зазначено наклад — 500 примірників (ред. Онопрієнко 1969, с. 53). Яким чином цей доволі великий тираж був розповсюджений, незрозуміло. Для Наукової бібліотеки Інституту археології НАН України книжка стала першим примірником цього видання. Цифрова копія видання доступна в електронній бібліотеці Інституту історії України НАН України (http://history.org.ua/LiberUA/Narus_1942/Narus_1942.pdf).

Поштовхом до написання публікації став зміст передмови до «Нарису...», який вразив нас співзвучністю із сьогоденням. Адже при заміні словосполучення «німецько-фашистські за-

гарбники» на «російські загарбники/рашисти», решта тексту залишається актуальною та суголосною подіям сучасної російсько-української війни.

На титульній сторінці книжки є автограф першої власниці цього примірника — О. Ф. Лагодовської¹² (рис. 1), яка на момент публікації видання також перебувала у складі евакуйованого інституту (ред. Онищенко 2007b, с. 270; ред. Толочко 2015, с. 34;). До слова, ця книга — не єдине видання з власницьким написом О. Ф. Лагодовської у фонді бібліотеки Інституту.

На обкладинці «Нарису...» є зроблений простим олівцем власницький напис І. Г. Шовкопляса¹³ (рис. 2, 2a). Логічно припустити, що згодом книжка перейшла від О. Ф. Лагодовської до нього, можливо, у роки навчання в аспірантурі чи під час роботи в Інституті археології, адже І. Г. Шовкопляс та О. Ф. Лагодовська були співробітниками відділу первісної археології, яким остання керувала до 1949 р. Найімовірніше, що саме від І. Г. Шовкопляса книжка потрапила до О. В. Цвек, із якою вони певний час також працювали в одному науковому підрозділі Інституту археології.

Показовим є такий факт: сторінки книжки не були розрізані далі другого розділу. Це може свідчити про те, що кожного з власників цього примірника цікавила лише археологічна частина публікації.

Видання містить передмову та 19 розділів. Як зазначено у передмові, окремі розділи книжки підготували такі автори:

- «Фізико-географічна характеристика України» — академік К. Г. Воблий;
- Розділ I — член-кореспондент АН УРСР Л. М. Славін [«Населення території України з найдавніших часів до утворення Київської держави»] (назви розділів додані авторами);

⁷ Петровський Микола Неонович (1894–1951) — історик, фахівець з історії національно-визвольних змагань українського народу у XVII ст. У 1942 р. — доктор історичних наук, завідувач відділу історії України, директор Інституту історії і археології АН УРСР (ред. Онищенко 2007b, с. 200, 296).

⁸ Славін Лазар Мойсейович (1906–1971) — археолог, член-кореспондент АН УРСР (1939). У 1942 р. — завідувач відділу археології Інституту історії і археології АН УРСР (Корпусова 2007, с. 31–39; ред. Онищенко 2007b, с. 314; Толочко 2015, с. 296–299; Черкаська 2016, 2017, 2018).

⁹ Супруненко Микола Іванович (1900–1984) — історик, фахівець з історії України. У 1942 р. — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії і археології АН УРСР (ред. Онищенко 2007a, с. 639–640).

¹⁰ Шерстюк Федір Юхимович (1904–1986) — історик. У 1942 р. — старший науковий співробітник, учений секретар (1942) Інституту історії і археології АН УРСР (ред. Звагельський 2004, с. 530; ред. Онищенко 2007a, с. 640–641).

¹¹ Ястребов Федір Олександрович (1903–1973) — історик. У 1942 р. — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії і археології АН УРСР (ред. Онищенко 2007b, с. 345).

¹² Лагодовська Олена Федорівна (1899–1958) — археолог, музеєзнавець; із 1939 р. працювала в Інституті археології, кандидат історичних наук (1943), завідувач відділу первісної археології (1944–1949), старший науковий співробітник цього самого відділу (1949–1958) (Тарасенко 2017, с. 120–133).

¹³ Шовкопляс Іван Гаврилович (1921–1997) — археолог, фахівець з археологічної бібліографії, аспірант (1946–1949), доктор історичних наук (1965), учений секретар, заступник директора з наукової роботи, старший науковий співробітник, завідувач Археологічного музею, професор (1949–1973). Надалі був співробітником Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського АН УРСР. (Залізняка 2011, с. 6–8; Кулаковська 2011, с. 9–14; 2022, с. 6–12; Корпусова 2016, с. 81–92; Шовкопляс 2016, с. 75–79).

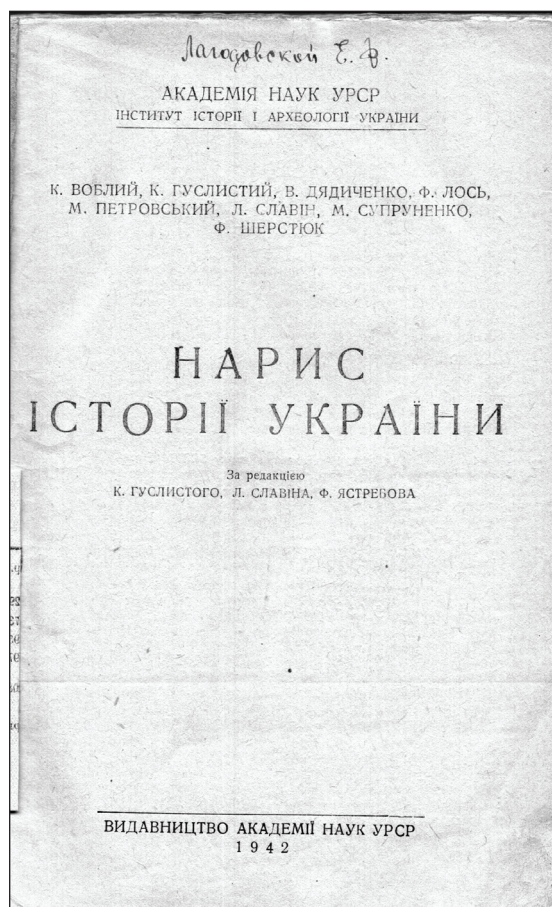

Рис. 1. Титульна сторінка «Нарису...» з автографом О. Ф. Лагодовської

Fig. 1. A front page of the *Essay...* with the autograph of O. F. Lahodovska

- Розділ II, III, IV і підрозділ «Культурний рух» з V розділу – кандидат історичних наук К. Г. Гуслистий [II — «Київська Русь і феодальні князівства»; III — «Галицько-Волинське князівство. Українські землі під владою монгольських завойовників»; IV — «Україна під литовським пануванням і загарбання її Польщею»];

- Розділ V і підрозділ «Боротьба України і Росії проти наступу шляхетської Польщі та султанської Туреччини» з VI розділу — доктор історичних наук, проф. М. Н. Петровський [«Визвольна боротьба українського народу проти шляхетської Польщі. Приєднання України до Росії»];

- Розділ VI — кандидат історичних наук В. А. Дядиченко [«Україна в другій половині XVII і в XVIII столітті»];

- Розділ VII і VIII — старший науковий співробітник Ф. Ю Шерстюк [«Україна в першій половині XIX століття»; «Україна в другій половині XIX століття»];

- Розділи IX—XII — кандидат історичних наук Ф. Є. Лось [IX — «Столипінська реакція

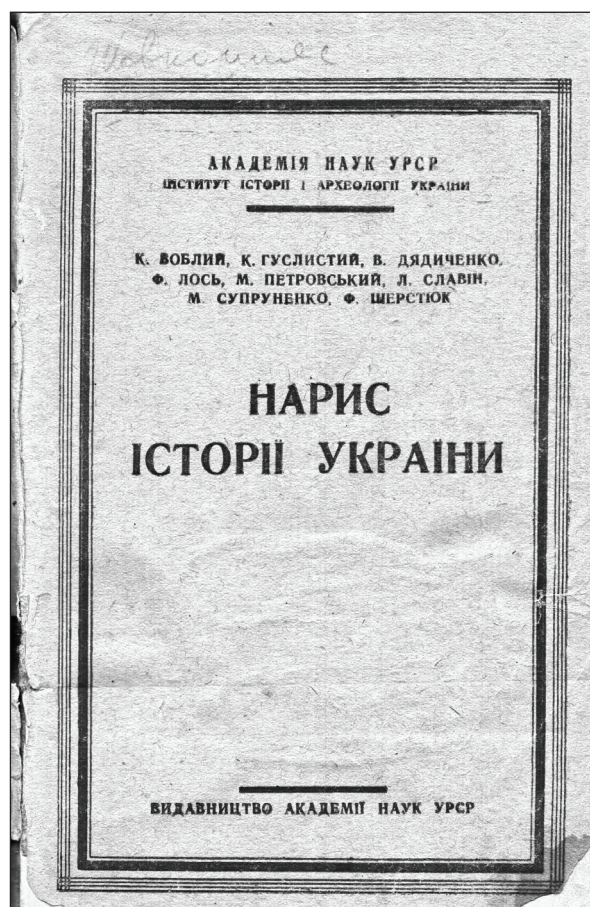

Рис. 2. Обкладинка «Нарису...» з автографом І. Г. Шовкопляса

Fig. 2. A book cover of the *Essay...* with the autograph of I. H. Shovkoplias

на Україні (1907–1912 pp.)); X — «Україна в роки нового революційного піднесення (1912–1914 pp.)); XI — «Україна в період першої світової імперіалістичної війни і другої російської буржуазно-демократичної революції (1914–1917 pp.));

- Розділи XIII—XIX кандидат історичних наук М. І. Супруненко [XIII — «Перемога Великої Жовтневої Соціалістичної революції на Україні»; XIV — «Іноземна воєнна інтервенція і громадянська війна на Україні»; XV — «Відбудова народного господарства України»; XVI — «Індустріалізація народного господарства України»; XVII — «Колективізація сільського господарства України»; XVIII — «Україна в період боротьби за завершення будівництва соціалістичного суспільства і проведення Сталінської Конституції»; XIX — «Україна у вітчизняній війні проти німецько-фашистських загарбників»] (Воблий та ін. 1942, с. 4, 212).

Наводимо зміст передмови повністю, відповідно до оригіналу:

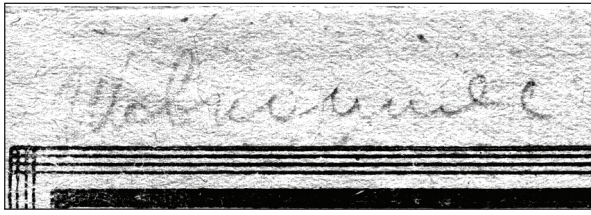

Рис. 2а. Автограф І. Г. Шовкопляса на обкладинці
Fig. 2a. An autograph of I. H. Shovkoplias on the book cover

«Уже більше року триває велика Вітчизняна визвольна війна радянського народу з німецько-фашистськими загарбниками. Порозбійницькому, несподівано і віроломно напавши на землі вільних народів нашого великого Союзу Радянських Соціалістичних Республік, гітлерівські орди спочатку дістали деякі воєнні переваги, завдяки чому їм удалось тимчасово захопити частину радянської території.

Стогнуть під фашистським чоботом розтерзані українські землі. Потоками крові залили гітлерівські мерзотники нашу рідну квітучу сонячну Україну. Десятки і сотні тисяч українців убиті, замучені в концтаборах, вивезені на німецьку каторгу, перетворені в рабів німецьких поміщиків. Зруйновані найцінніші пам'ятники української культури.

Але ніколи не були і ніколи не будуть свободолюбиві мужні українці німецькими рабами. Великий український народ живе, бореться, трудиться. Мільйони українців б'ються в рядах доблесної Червоної Армії. Зі зброєю в руках, разом з росіянами, білорусами, казахами, грузинами, башкирами і представниками інших народів нашої багатонаціональної держави, українці б'ють і далі битимуть німецько-фашистських загарбників до цілковитого їх знищення, до повного звільнення рідної України і всієї нашої радянської землі від гітлерівських мерзотників.

Мільйони трудящих українців самовіддано працюють в тилу на евакуйованих глибо радянської країни українських підприємствах, на фабриках, заводах, в колгоспах, даючи фронтові все, що необхідно для забезпечення перемоги над ворогом, все, в чому мають потребу наші славні фронтовики.

Діячі української радянської культури, охоплені патріотичним піднесенням, створюють нові видатні твори науки, літератури, мистецтва. Плоди невтомної праці української інтелігенції збагачують культуру українського народу, будять в ньому благородні і героїчні

почуття, кличуть його до рішучих схваток з озвірілим і смертельним ворогом.

Ця книга, присвячена історії України від найдавніших часів до нинішнього дня, є ще одним доказом того, що українське культурне життя в СРСР невинно розвивається і йде вперед.

Нарис історії України призначається для всіх, хто цікавиться Україною і її культурою, хто цікавиться історією і боротьбою українського народу за свою свободу і незалежність, за свою українську радянську державу» (Воблій та ін. 1942, с. 3-4).

Рецензія, перевидання, історіографія

Незадовго після виходу книги у світ Джордж Вернадскі з Єльського університету написав рецензію на неї в журналі *The American Historical Review* (Vernadsky 1944, р. 470-471). Він відзначив популярний стиль викладу матеріалу, що охоплював період від найдавніших часів і до початку ХХ ст. Також вказував, що студії подано в контексті актуальних на той час суспільно-політичних процесів, тобто з позицій, що є типовими для людей із радянським патріотизмом. Він не критикував заідеологізованість наукових досліджень цього періоду, але вважав, що в публікації мало уваги приділено політичному життю Західної України.

У 1944 р. «Нарис історії України» перевидано в Канаді (Торонто) накладом «Українського життя» (Воблій та ін. 1944). Це був радянськоміфський тижневик і півтижневик, який виходив у Торонто в 1941–1965 рр. та був поширений переважно серед українських робітників Канади, підтримував політику СРСР, вів комуністичну пропаганду в Канаді й виступав проти української політичної еміграції (ред. Кубійович 1980, с. 3409).

У сучасному дослідницькому полі також є відсилання до «Нарису історії України». Цю публікацію згадано в працях С. В. Старовойт, яка досліджувала історію діяльності Академії наук загалом та її окремих інституцій, таких як Інститут історії України, Інститут археології за часів Другої світової війни (Старовойт 2012). Також про «Нарис...» ішлося в публікаціях Д. В. Черкаської — дослідниці наукового доробку Л. М. Славина (Черкаська 2016, 2017, 2018). Вона (на нашу думку, помилково) припускала, що «Нарис...» став перевиданням «Історії України. Короткий курс» 1940 р. за редакцією

ПЕНЗЕНСКИЙ
ЭВАКУАЦИОННЫЙ ПУНКТ

Начальнику вокзала станц. Пенза 1

24¹⁶ 1941 г.

Прошу обеспечить отправку эвакуиро-
ванн оо гр. Дмитров Л. В.
с семьей в количестве пяти чел.
до станц. Уфа

Пензенская область
Эвакопункт
1-го класса

Начальник Пензенского
эвакопункта К. Г. Гуслисто

НАУКОВИЙ АРХІВ
Інституту АН УРСР
ф. 23
зак. № 4366

Рис. 3. Посвідка, видана Л. В. Дмитрову Пензенським евакуаційним пунктом
Fig. 3. a form given to L. V. Dmytrov by Penza's evacuation point

С. М. Белоусова, К. Г. Гуслисто, О. П. Оглоблина, М. Н. Петровського, М. І. Супруненко, Ф. О. Ястребова (ред. Белоусов та ін. 1940).

Історія та умови підготовки видання

У липні 1941 р. Академія наук виїхала в евакуацію — спершу до Харкова, а потім до Уфи. Централізовано були евакуйовані лише академіки, член-кореспонденти та співробітники на керівних посадах (ред. Онищенко 2007а, с. 56-57), решта співробітників, які підлягали евакуації, добиралася до місця призначення інакше. Наприклад, як свідчать документи з особового фонду Л. Д. Дмитрова з Наукового архіву Інституту археології НАН України (Особовий архів Л. Д. Дмитрова, ф. 23, спр. 16, арк. 16, 18), подорож до Уфи його та його родини з двома малолітніми дітьми тривала кілька місяців (рис. 3), і на місце вони дісталися лише на початку листопада 1941 р. Зважаючи на невелику кількість співробітників, що були евакуйовані з Києва до Уфи, Інститут археології в евакуації не був самостійною структурою. Постановою Президії АН УРСР від 21 липня 1941 р. створено Інститут суспільних наук (до складу якого увійшов Інститут археології) (ред. Онищенко 2007а, с. 59). Пізніше, у квітні 1942 р., коли

«з моменту організації Інститут виріс кількісно, а також що подальший розвиток роботи Інституту вимагає диференціації наукового та науково-організаційного керівництва» (ред. Онищенко 2007б, с. 34-35), був затверджений поділ Інституту суспільних наук на три окремі інститути. Зокрема утворився «Інститут історії й археології з відділами: історії та археології (13 співробітників)....» (ред. Онищенко 2007б, с. 35). Діяльність Інституту археології як самостійної одиниці відновлено постановою РНК УРСР від 17 липня 1944 р. (ред. Онищенко 2007б, с. 131).

Очолив Інститут історії і археології «колишній голова Відділу академік М. Я. Калинович, заступником директора призначили члена-кореспондента Л. М. Славіна, а вченим секретарем В. П. Петрова. Інститут суспільних наук отримав у своє розпорядження приміщення Республіканської бібліотеки і бібліотеки уфимського педагогічного інституту та по одній кімнаті у будинках, які займали Інститут мови і літератури ім. Гафурі і Спиртотрест БАРСР [Башкирська Автономна Радянська Соціалістична Республіка]. З середини серпня у складі 31 наукового співробітника ... він [Інститут] розпочав діяльність з перевірки наявності і стану вивезеного майна. В цей же

N 403

14

полнительный Комитет Депутатов трудящихся г. Уфы

КВИТАНЦИЯ № 21642, 20-го 1941 г.

Взято от гражданина м. Дмитриева
(Фамилия, имя, отчество)

следующие вещи для Красной армии:

Наименование вещей	Количество	Качество
Допущено на танковую колонну и.и. Мотр. б. д.с.		
всего общеср. каз.		1133 руб.
Всего одна тысяча триста тридцать три рубля		

Сдал: С. Д. Д. Принял: М. Д. Д.

ф. 23 АН УРСР № 16

Рис. 4. Посвідка, видана Виконавчим комітетом депутатів трудящих м. Уфа про отримання коштів на танкову колону
Fig. 4. A form about the costs for the tank column given by Executive Committee of Workers' Deputies

період було досягнуто домовленості з керівництвом БАРСР про можливість використання фондів бібліотек місцевих інститутів та фондів музеїв для розгортання наукової діяльності інституту» (Старовойт 2012, с. 71).

Перші місяці перебування АН УРСР в Уфі були надзвичайно складними. «Вельми нестабільною залишалася ситуація з фінансуванням, не були затверджені штати установ. Тільки у листопаді 1941 р. Народний комісаріат фінансів УРСР нарешті затвердив склад Академії обсягом 450 штатних одиниць із фондом заробітної плати трохи більше 296 тис. крб. Це дозволило керівництву Академії здійснити перерозподіл ставок між інститутами відповідно до фактичної потреби у кадрах ... діяльність Інституту суспільних наук отримала чітке патріотичне спрямування» (Старовойт 2012, с. 71-72).

Складними були й побутові умови. Бракувало приміщень для проживання співробітників (Старовойт 2012, с. 71-72). Відчувалась нестача елементарних речей повсякденного вжитку — ковдр, взуття, одягу (Особовий фонд Л. Д. Дмитрова, ф. 23, спр. 1, арк. 12, 27), були труднощі із влаштуванням дітей у дитячий садок (Особовий фонд Л. Д. Дмитрова, ф. 23,

спр. 1, арк. 13). У грудні 1941 р. на розпорядження РНК БАР СР було організовано харчування співробітників Академії наук в урядовій їдальні (ред. Онищенко 2007а, с. 14). Незважаючи на це, співробітники Інститутів здавали кошти на підтримку армії: наприклад, на початку 1942 р. Інститут суспільних наук здав «на танкову колону» чималу суму — 1133 крб. (Особовий фонд Л. Д. Дмитрова, ф. 23, спр. 1, арк. 14) (рис. 4).

Протягом усього часу перебування в Уфі колектив Інституту проводив також значну просвітницьку роботу. За 1942 р. «в газетах і журналах було опубліковано 36 статей на патріотичну тематику ... Активно проводилась лекторська робота в установах і організаціях, госпіталях, військових частинах, евакопунктах. За період з перших днів перебування в Уфі і до березня 1943 р. тільки для бійців Червоної Армії співробітниками відділу історії ... було прочитано 508 [509] лекцій, що складало 87,5% всіх лекцій, прочитаних за цей період співробітниками АН УРСР» (Особовий фонд Л. Д. Дмитрова, ф. 23, спр. 1, арк. б/н; Старовойт 2012, с. 78) (рис. 5). Також у документах фігурувала інформація про наміри організувати археологіч-

Із прочитаних в госпітальних співробітниками Інституту історії і археології

зачас з

Прізвище.	I/1942 н.с.	II/1943	III/1943
1. Давиденко	110.	22.	132
2. Ткаченко	106	24	130
3. Димитров	90.	20	110.
4. Сидор	29	4	33
5. Савченко	26.	-	26
7. Петровський	25	7	32
8. Степан	26.	8	34.
9. Губар	23	1	34
10. Димитров	23.	4	27
11. Сидоренко	21	-	21
12. Сидоренко	6.	-	6
13. Петров	6	-	6
14. Сидоренко	17	-	17
15. Сидоренко	1	-	1
Разом	503	100	603

27/IV 1943

Рис. 5. Рукописна таблиця кількості лекцій, прочитаних у госпітальних співробітниками Інституту історії і археології за період із січня 1942 по квітень 1943 рр.

Fig. 5. A handwritten table about the number of the lectures given at the hospitals by members of staff the Institute of History and Archaeology of Ukraine from January 1942 to April 1943

ну виставку в Уфі 1943 р. за матеріалами евакуйованого Ізюмського музею (Особовий фонд М. В. Сібільова, ф. 5, спр. 159а), але ми не маємо підтвердження про здійснення цього задуму.

Попри всі труднощі та негаразди співробітники Академії активно працювали. Як свідчать документи, обсяг видавничої продукції Академії наук, підготовленої у другому півріччі 1942 р., був такий: «підготували до друку 14 робіт обсягом 3 друк. арк., друкується 7 робіт обсягом 53 друк. арк., готується до друку 18 робіт обсягом 170 друк. арк.» (ред. Онищенко 2007b, с. 66). Серед цих книжок був і «Нарис історії України».

Співробітники гуманітарних інституцій Академії наук розпочали роботу над узагальнювальною працею з історії України ще наприкінці 1930-х років. Це мала бути серія «Нарисів з

історії України». Планувалося опублікувати 17 випусків. Наразі складно зрозуміти, яка кількість цих випусків побачила світ. Д. В. Черкаська стверджує, що надрукувати всі заплановані випуски не вдалося (Черкаська 2016, с. 243). У бібліотеці Інституту археології НАН України є деякі випуски з цієї серії. Випуск I «Київська Русь і феодальні князівства XII—XIII ст.» (ред. Белоусов 1937) підготували Ф. О. Ястребов і К. Г. Гуслистий. За авторством К. Г. Гуслистого вийшли у світ випуски II «Україна під Литовським пануванням і захоплення її Польщею» та III «Визвольна боротьба українського народу проти шляхетської Польщі в другій половині XVI і в першій половині XVII ст.» (Гуслистий 1939; 1941). М. Н. Петровський підготував випуск IV «Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648–1654)» (Петровський 1940). Випуск VIII «Україна в першій половині XIX ст.» вийшов за авторством Ф. О. Ястребова (Ястребов 1939), над випуском XI «Україна в роки Столипинської реакції» працював Ф. Є. Лось (Лось 1944). В Інституті історії України НАН України є ще випуск VI «Україна в кінці XVII — в першій чверті XVIII ст.» (Оглоблин 1941). На сайті установи зазначено, що це сигнальний примірник видання.

Скоріше за все, саме на цих матеріалах базувався опублікований у 1942 р. в Уфі «Нарис історії України». На час виходу книжки всі представники авторсько-редакторського колективу були співробітниками АН УРСР та перебували в евакуації в Уфі (ред. Онищенко 2003b, с. 81, 461). Частина авторського колективу «Нарису...» можна побачити на цьому повоєнному фото, зробленому 31 травня 1952 р. (Автори I тому... 1952) (рис. 6).

Привертає увагу, що в назві видання вжито термін «Україна», а не «Українська РСР», а також те, що книжка опублікована українською мовою. Ми не знаємо, чи вживання терміна «Україна» у назві було свідомим вибором авторів. Однак враховуючи, що в передмові та назвах розділів використано тільки цей термін, можна припустити, що це було певним проявом національної свідомості. Вибір мови видання не був випадковим. Як свідчать офіційні документи Академії наук, діловодство велося переважно українською мовою від початку заснування Академії у 1918 р. і до кінця 1940-х років (ред. Сохань 1993; 1998; ред. Онищенко 1998; 2003а; 2003b; 2007а; 2007b;

Рис. 6. Повоєнне фото (1952) співробітників Інституту історії України та Інституту археології, серед яких — у верхньому ряду зліва направо: К. Г. Гуслистий, Ф. О. Ястребов, Ф. Є. Лось, Л. М. Славін, В. А. Дядиченко

Fig. 6. A post-war photo of the members of the staff of the Institute of History and Institute of Archaeology, among them at the top row from left to right: K. H. Huslysty, F. O. Yastrebov, F. Ye. Los, L. M. Slavin, V. A. Diadychenko

2008a; 2008b). Підтвердженням україномовної видавничої політики Академії наук є один із документів, датований часом виходу «Нарису...»:

Протокол № 37 засідання Президії Академії наук УРСР від 16 жовтня 1942 р. м. Уфа

1. На доповідь голови Редакційно-видавничої ради акад. Б. І. Чернишова про виконання видавничого плану АН у II півріччі 1942 р. відмітили, що за вказаний період підготовлено до друку 14 робіт обсягом 3 друк. арк., друкується 7 робіт обсягом 53 друк. арк., готується до друку 18 робіт обсягом 170 друк. арк., з них 7 робіт майже готові; звернули увагу авторів робіт і зобов'язали директорів інститутів стежити за тим, щоб подані до друку роботи повністю відповідали вимогам, встановленим Президією (були відредаговані, надруковані на машинці українською мовою [виділено авторами], підписані редактором і автором і т. п.) (ред. Онищенко 2007b, с. 66).

Опубліковані документи свідчать також про те, що «Нарис історії України» був серед робіт, попередньо відібраних на Сталінську премію:

«Взяли до відома інформацію Відділів АН про попередню роботу з відбору кандидатур на Сталінську премію за такі роботи: по Відділу суспільних наук: а) проф. М. Н. Петровський — за роботу «Возз'єднання українського народу в Українській радянській державі»; б) М. І. Супруненко — за роботу «З історії боротьби більшовиків України проти Денікіна»; в) «Нарис історії України» (колектив авторів — співробітники Інституту історії та археології АН УРСР); г) «Українська культура» (історичний нарис, колектив авторів); д) акад. П. Г. Тичина; е) поет-орденоносець М. Т. Рильський; є) драматург-орденоносець акад. О. Є. Корнійчук; ж) поет М. П. Бажан; з) композитор М. І. Вериківський; и) проф. В. І. Касьян (за серію плакатів про Вітчизняну війну)». (ред. Онищенко 2007b, с. 77). Про цей факт згадує у своїй публікації й С. В. Старовойт (2012, с. 76).

Зрозуміло, що в 1942 р. автори «Нарису...» не могли не згадувати «Союзу Радянських Соціалістичних республік», але текст передмови присвячений «боротьбі великого українського народу за рідну квітучу сонячну Україну, за її

свободу і незалежність» (Воблий та ін. 1942, с. 4). Майже відразу після війни діяльності гуманітарних установ, їх співробітників почали гостро критикувати за таку позицію. Піднесення патріотизму та зосередження на «українському» аспекті в наукових працях істориків наприкінці 1930 — на початку 1940-х рр. вище партійне керівництво потрактувало як прояви націоналізму та антирадянських настроїв (Черкаська 2018, с. 143).

Висновки

Отже, опрацювання широкого кола архівних та літературних джерел, пов'язаних із дослідженням обставин роботи, життя та діяльності науковців під час Другої світової війни дозволяє дійти висновку, що наші колеги — археологи й історики, понад 80 років тому жили та працювали в складних умовах, так само як українські вчені живуть та працюють зараз, під час російсько-української війни ХХІ ст.

Під час Другої світової війни частина співробітників Інституту боронила Батьківщину від нацизму. Це відбувається і зараз, коли, відклавши наукові пошуки на більш сприятливий час, до лав Збройних сил України стало багато сучасних археологів та істориків.

Однак сьогодні наші колеги, навіть перебуваючи у ЗСУ, почасти продовжують наукову діяльність завдяки сучасним засобам комунікації: пишуть статті, беруть участь у наукових заходах, читають лекції студентам, займаються просвітницькою діяльністю тощо. І зараз, під час російсько-української війни, продовжує виходити наукова література, зокрема й науково-популярна, яким був аналізований «Нарис історії України». Так, науково-популярне видання «Археологія України за роки Незалежності», побачило світ наприкінці 2022 р., майже за рік після початку широкомасштабного вторгнення (ред. Гершкович, Гречко 2022).

На щастя, наших сучасників оминула доля евакуації установи з Києва та все, що пов'язане з цим складним процесом. Проте на початку широкомасштабного вторгнення, під час найбільшої загрози для Києва, частина співробітників Інституту археології була змушена покинути місто і переїхати в інші регіони країни або за кордон. Наразі більшість із них повернулася і продовжує дослідницьку діяльність навіть в умовах воєнного стану, попри всі труднощі та обмеження.

Received 25.04.2024

Автори I тому... 1952. Автори I тому «Історії України» після завершення циклу доопрацювання тексту у санаторії «Ім. 30-річчя Радянської влади» у Пушці-Водиці. *Візуальна історія Інституту історії України*. Режим доступу: <http://photo-institute.history.org.ua/item/0000279> [Дата звернення 27 березня 2024].

Белоусов, С. М. (ред.). 1937. *Нариси з історії України. I: Київська Русь і феодальні князівства XII—XIII ст.* Київ: Видавництво Академії наук УРСР.

Белоусов, С. М., Гуслистий, К. Г., Оглоблін, О. П., Петровський, М. Н., Супруненко, М. І. Ястребов, Ф. О. (ред.). 1940. *Історія України: Короткий курс*. Київ: Видавництво АН УРСР.

Воблий, К., Гуслистий, К., Дядиченко, В., Лось, Ф., Петровський, М., Славін, Л., Супруненко, М., Шерстюк, Ф. 1942. *Нарис історії України*. Уфа: Видавництво АН УРСР.

Воблий, К., Гуслистий, К., Дядиченко, В., Лось, Ф., Петровський, М., Славін, Л., Супруненко, М., Шерстюк, Ф. 1944. *Нарис історії України*. Торонто: Українське життя.

Гершкович, Я. П., Гречко, Д. С. (ред.). 2022. *Археологія України за роки Незалежності*. Київ: ІА НАН України.

Гуслистий, К. Г. 1939. *Нариси з історії України. II: Україна під Литовським пануванням і захоплення її Польщею (з XIV ст. по 1569 р.)*. Київ: Видавництво АН УРСР.

Гуслистий, К. Г. 1941. *Нариси з історії України. III: Визвольна боротьба українського народу проти шляхетської Польщі в другій половині XVI і в першій половині XVII ст. (60-ті роки XVI — 30-ті роки XVII століття)*. Київ: Видавництво АН УРСР.

Залізняк, Л. Л. 2011. Іван Гаврилович Шовкопляс — видатний український учений, педагог, музейник і захисник історичної спадщини. *Кам'яна доба України*, 14, с. 6-8.

Звагельський, В. Б. (ред.). 2004. *Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник*. Суми: РВО «АС-Медіа».

Івакін, Г. Ю., Сагайдак, М. А. 2009-2010. Іван Мовчан. *Ант. Інформаційно-довідничий вісник археології, мистецтва, культурології*, 22, с. 134-135.

Корпусова, В. М. 2007. Лазар Мойсейович Славін — директор Інституту археології Академії наук України. *Археологія*, 1, с. 31-39.

Корпусова, В. М. 2016. Іван Гаврилович Шовкопляс — людина покликання. *Українська біографістика*, 13, с. 81-92.

Кубійович, В. (ред.). 1980. *Енциклопедія українознавства*, 2, т. 9. Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, с. 3409 [онлайн]. Режим доступу: https://archive.org/details/eu0t0/EU_T_9_T_Kh/page/n207/mode/2up [Дата звернення 17 березня 2024].

Кулаковська, Л. В. 2011. Три долі Івана Шовкопляса. *Кам'яна доба України*, 14, с. 9-14.

Кулаковська, Л. В. 2022. Археологічна спадщина Івана Шовкопляса. *Археологія і давня історія України*, 4, с. 6-12.

Лось, Ф. Є. 1944. *Нариси з історії України. XI: Україна в роки Столипінської реакції*. Київ: Видавництво Академії наук УРСР.

Особовий фонд Л. Д. Дмитрова. НА ІА НАН України, ф. 23.

Особовий фонд М. В. Сібільова. НА ІА НАН України, ф. 5, спр. 159а.

Овчинников, Е. В. 2011. Олена Василівна Цвек — пів-віку в археології. *Археологія*, 4, с. 137–139.

Оглоблин, О. 1941. *Нариси з історії України. VI: Україна в кінці XVII — в першій чверті XVIII ст.* Київ: Видавництво Академії наук УРСР.

Олена Василівна Цвек — 50 років в археології. 2012. В: Отрошенко, В. В. и др. (ред.). *Земледельцы и скотоводы Древней Европы: Проблемы, новые открытия, гипотезы.* Киев; Санкт-Петербург (б. и.), с. 3.

Онищенко, О. С. (ред.). 1998. *Історія Національної Академії наук України (1924–1928): Документи і матеріали.* Київ: НБУВ.

Онищенко, О. С. (ред.). 2003а. *Історія Національної академії наук України (1934–1937): Документи і матеріали.* Київ: НБУВ.

Онищенко, О. С. (ред.). 2003б. *Історія Національної академії наук України (1938–1941): Документи і матеріали.* Київ: НБУВ.

Онищенко, О. С. (ред.). 2007а. *Історія Національної академії наук України (1941–1945), 1: Документи і матеріали.* Київ: НБУВ.

Онищенко, О. С. (ред.). 2007б. *Історія Національної академії наук України (1941–1945), 2: Додатки.* Київ: НБУВ.

Онищенко, О. С. (ред.). 2008а. *Історія Національної академії наук України. 1946–1950, 1: Документи і матеріали.* Київ (б. в.).

Онищенко, О. С. (ред.). 2008б. *Історія Національної академії наук України. 1946–1950, 2: Додатки.* Київ (б. в.).

Онопрієнко, М. М. (ред.). 1969. *Видання Академії наук УРСР (1919–1967). Суспільні науки: Бібліографічний покажчик.* Київ: Наукова думка.

Петровський, М. Н. 1940. *Нариси з історії України. IV: Визвольна війна українського народу проти гніту ильяхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648–1654).* Київ: Видавництво Академії наук УРСР.

Сохань, П. С. (ред.). 1993. *Історія Академії наук України 1918–1923: Документи і матеріали.* Київ: Наукова думка.

Сохань, П. С. (ред.). 1998. *Історія Національної Академії наук України (1929–1933): Документи і матеріали.* Київ (б. в.).

Старовойт, С. 2012. Доля Інституту історії України через призму загальної історії АН УРСР у 1941–1945 рр.: трансформація структури, зміна науково-дослідних пріоритетів, кадри. *Історіографічні дослідження в Україні*, 22, с. 69–84.

Тарасенко, І. Г. 2017. Олена Федорівна Лагодовська — дослідниця доби енеоліту — бронзи. *Археологія*, 1, с. 120–133.

Толочко, П. П. (ред.). 2015. *Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014.* Київ: АДЕФ-Україна.

Толочко, П. П. 2024. Пам'яті Івана Івановича Мовчана. *Археологія*, 1, с. 145.

Черкаська, Д. 2016. «Чи знають товариші історики?» Лазар Славін у контексті боротьби з «українською буржуазною наукою». *Краєзнавство*, 3–4, с. 241–250.

Черкаська, Д. 2017. Робота Лазаря Славина у Державній академії історії матеріальної культури. *Київські історичні студії*, 1, с. 103–109. <https://doi.org/10.28925/2524-0754.2017.1.1039>

Черкаська, Д. 2018. *Наукова та педагогічна діяльність археолога Л. М. Славина.* Дисертація к.і.н. Київський університет імені Бориса Грінченка.

Шовкопляс, Т. І. 2016. Іван Шовкопляс: сторінки життя. *Українська біографістика*, 13, с. 75–79.

Ястребов, Ф. О. 1939. *Нариси з історії України. VIII: Україна в першій половині XIX ст.* Київ: Видавництво Академії наук УРСР.

Vernadsky, G. 1944. *Narys Istarii Ukrainy [Outline of the History of Ukraine].* Edited by Guslisty K., Slavin L., and Iastrebov F. (Ufa: Ukrainian Academy of Sciences, Institute for the History and Archaeology of Ukraine. 1942. Pp. 212.). *The American Historical Review*, 49 (3), p. 470–471, <https://doi.org/10.1086/ahr/49.3.470>

Viktoriia A. Kolesnikova¹, Iryna V. Chernovol², Svitlana S. Pichkur³

¹PhD, Head of the Scientific Library, the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, ORCID: 0000-0002-2095-240X, bibliarch7@gmail.com

²Lead Bibliographer of the Scientific Library, the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, ORCID: 0000-0001-8092-5940, chernovoliv@gmail.com

³Lead Librarian of the Scientific Library, the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, ORCID: 0009-0007-4652-0414, ss.pichkur@gmail.com

HISTORY OF AN EDITION: UKRAINIAN ARCHAEOLOGISTS' ACTIVITY DURING THE WORLD WAR II

In 2023, the Scientific Library of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine received books from the private library of our colleagues, O. V. Tsvek and I. I. Movchan. During the processing of these incomings, the attention was paid to the book *Essay on the History of Ukraine*. It was published by the Institute of History and Archaeology of Ukraine of the Academy of Sciences of the Ukrainian RSR in 1942 in Ufa. The Academy's institutes were evacuated there during the World War II.

Authors of the book *Essay on the History of Ukraine* were the following scholars: K. H. Voblyi, K. H. Huslysty, V. A. Diadychenko, F. Ye. Los, M. N. Petrovskiy, L. M. Slavin, M. I. Suprunenko and F. Yu. Sherstiuk. K. H. Huslysty, L. M. Slavin and F. O. Yastrebov were the editors. At the time of the publication of this book, all of them were employees of the Academy of Sciences of the Ukrainian RSR and were evacuated to Ufa. The book was bound in a soft cover and costed six karbovantsiv at the time of publication. The circulation of the publication was quite large — 5000 copies. However, this book became the first copy of this edition for the Scientific Library of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine.

It is important that the term “Ukraine”, not “the Ukrainian RSR”, was used in the title of the publication, and also the book was published in Ukrainian. The publication contains a preface and 19 chapters.

On the title page of the book, there is the autograph of the first owner of this copy — O. F. Lahodovska. On the cover there is a simple pencil autograph of I. H. Shovkoplias. It is logical to assume that later the book became his property. Perhaps it happened during the years of his postgraduate studies or while he had been working at the Institute of Archaeology. The reason

for this publication was the content of this book's preface. The book impressed with its complete consonance with the present. If you replace the phrase «german-fascist invaders» with «russian invaders\rashysts», the rest of the text remains relevant and consistent with the current russian-Ukrainian war.

Key words: Ukraine, war, archaeologists, book collections, autographs.

References

- Avtory... 1952. Avtory I tomu "Istorii Ukrainy" pislia zavershennia tsykladu doopratsiuvannia tekstu u sanatorii "Im. 30-richchia Radianskoi vlady" u Pushchi-Vodytsi. *Vizualna istoriia Instytutu istorii Ukrainy* [online]. Available at: <http://photo-institute.history.org.ua/item/0000279> [Accessed 27 March 2024].
- Bielousov, S. M. (ed.). 1937. *Narysy z istorii Ukrainy. I: Kyivska Rus i feodalni kniazivstva XII—XIII st.* Kyiv: Vydavnytstvo Akademii nauk URSR.
- Bielousov, S. M., Huslysty, K. H., Ohloblin, O. P., Petrovskyi, M. N., Suprunenko, M. I. Yastrebov, F. O. (eds.). 1940. *Istoriia Ukrainy: Korotkyi kurs.* Kyiv: Vydavnytstvo AN URSR.
- Voblyi, K. Huslysty, K., Diadychenko, V., Los, F., Petrovskyi, M., Slavin, L., Suprunenko, M., Sherstiuk, F. 1942. *Narys istorii Ukrainy.* Ufa: Vydavnytstvo AN URSR.
- Voblyi, K. Huslysty, K., Diadychenko, V., Los, F., Petrovskyi, M., Slavin, L., Suprunenko, M., Sherstiuk, F. 1944. *Narys istorii Ukrainy.* Toronto: Ukrainiske zhyttia.
- Hershkovych, Ya. P., Hrechko, D. S. (eds.). 2022. *Arkheolohiia Ukrainy za roky Nezalezhnosti.* Kyiv: IA NAN Ukrainy.
- Huslysty, K. H. 1939. *Narysy z istorii Ukrainy. II: Ukraina pid Lytovskym panuvanniam i zakhopleniia yii Polshcheiu (Z XIV st. po 1569 r.).* Kyiv: Vydavnytstvo AN URSR.
- Huslysty, K. H. 1941. *Narysy z istorii Ukrainy. III: Vyzvolna borotba ukrainskoho narodu proty shliakhetskoi Polshchi v druhii polovyni XVI i v pershii polovyni XVII st. (60-ti roky XVI — 30-ti roky XVII stolittia).* Kyiv: Vydavnytstvo AN URSR.
- Zalizniak, L. L. 2011. Ivan Havrylovych Shovkoplyas — Famous Ukrainian Scientist, Teacher, Museologist, and Avokate of Historical Heritage. *Kamiana doba Ukrainy*, 14, p. 6-8.
- Zvahelskyi, V. B. (ed.). 2004. *Sumshchyna v imenakh: Entsyklopedychnyi dovidnyk.* Sumy: RVO "AS-Media".
- Ivakin, H. Yu., Sahaidak, M. A. 2009–2010. Ivan Movchan. *Ant. Informatsiino-dovidnychi visnyk arkeolohii, mystetstva, kulturolohi, 22*, p. 134-135.
- Korpusova, V. M. 2007. Lazar Moyseyevych Slavin as a Director of the Institute of Archaeology of Academy of Science of Ukraine. *Arheologia*, 1, p. 31-39.
- Korpusova, V. M. 2016. Ivan Havrylovych Shovkoplyas — The Man of Vocation. *Biographistica Ukrainika*, 13, p. 81-92.
- Kubiiiov, V. (ed.). 1980. *Encyclopedia of Ukraine*, vissue 2, vol. 9. Paris; New York: Molode zhyttia, p. 3409 [online]. Available at: https://archive.org/details/eu0t0/EU_T_9_T_Kh/page/n207/mode/2up [Accessed 17 March 2024].
- Kulakovska, L. V. 2011. Three Fates of Ivan Shovkoplyas. *Kamiana doba Ukrainy*, 14, p. 9-14.
- Kulakovska, L. V. 2022. Archaeological Heritage of Ivan Shovkoplyas. *Archaeology and Early History of Ukraine*, 4, p. 6-12.
- Los, F. Ye. 1944. *Narysy z istorii Ukrainy. XI: Ukraina v roky Stolypynskoi reaktsii.* Kyiv: Vydavnytstvo Akademii nauk URSR.
- Osobovyi fond L. D. Dmytrova. Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 23.
- Osobovyi fond M. V. Sibilova. Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 5, file 159a.
- Ovchynnykov, E. V. 2011. Olena Vasylivna Tsvek — Half a Century in Archaeology. *Arheologia*, 4, p. 137-139.
- Ohloblyn, O. 1941. *Narysy z istorii Ukrainy. VI: Ukraina v kintsi XVII — v pershii chverti XVIII st.* Kyiv: Vydavnytstvo Akademii nauk URSR.
- Olena... 2012. Olena Vasylivna Tsvek — 50 rokov v arkeolohii. In: Otroschenko, V. V. et al. (eds.). *Zemledelcy i skotovody Drevnej Evropy: Problemy, novye otkrytiya, gipotezy.* Kyiv; Sankt-Peterburg (w. ed.), p. 3.
- Onyshchenko, O. S. (ed.). 1998. *Istoriia Natsionalnoi Akademii nauk Ukrainy (1924–1928): Dokumenty i materialy.* Kyiv: NBUV.
- Onyshchenko, O. S. (ed.). 2003a. *Istoriia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (1934–1937): Dokumenty i materialy.* Kyiv: NBUV.
- Onyshchenko, O. S. (ed.). 2003b. *Istoriia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (1938–1941): Dokumenty i materialy.* Kyiv: NBUV.
- Onyshchenko, O. S. (ed.). 2007a. *Istoriia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (1941–1945), 1: Dokumenty i materialy.* Kyiv: NBUV.
- Onyshchenko, O. S. (ed.). 2007b. *Istoriia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (1941–1945), 2: Dodatky.* Kyiv: NBUV.
- Onyshchenko, O. S. (ed.). 2008a. *Istoriia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 1946–1950, 1. Dokumenty i materialy.* Kyiv (w. ed.).
- Onyshchenko, O. S. (ed.). 2008b. *Istoriia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 1946–1950, 2. Dodatky.* Kyiv (w. ed.).
- Onopriienko, M. M. (ed.). 1969. *Vydannia Akademii nauk URSR (1919–1967). Suspilni nauky: Bibliohrafichni pokazhchyk.* Kyiv: Naukova dumka.
- Petrovskyi, M. N. 1940. *Narysy z istorii Ukrainy. IV: Vyzvolna viina ukrainskoho narodu proty hnitu shliakhetskoi Polshchi i pryednannia Ukrainy do Rosii (1648–1654).* Kyiv: Vydavnytstvo Akademii nauk URSR.
- Sokhan, P. S. (ed.). 1993. *Istoriia Akademii nauk Ukrainy 1918–1923: Dokumenty i materialy.* Kyiv: Naukova dumka.
- Sokhan, P. S. (ed.). 1998. *Istoriia Natsionalnoi Akademii nauk Ukrainy (1929–1933): Dokumenty i materialy.* Kyiv (w. ed.).

- Starovoit, S. 2012. Dolia Instytutu istorii Ukrainy cherez pryzmu zahalnoi istorii AN URSR u 1941–1945 rr.: transformatsiia struktury, zmina naukovo-doslidnykh priorytetiv, kadry. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, 22, p. 69-84.
- Tarasenko, I. H. 2017. Olena Fedorivna Lahodovska, Researcher of Chalcolithic and Bronze Ages. *Arheologia*, 1, p. 120-133.
- Tolochko, P. P. (ed.). 2015. *Instytut arkeolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 1918–2014*. Kyiv: ADEF-Ukraina.
- Tolochko, P. P. 2024. To the Memory of Ivan Ivanovych Movchan. *Arheologia*, 1, p. 145.
- Cherkaska, D. 2016. Do Historians Know? Lazarus Slavin in the Framework of Countering with «Ukrainian Bourgeois Science». *Kraieznavstvo*, 3–4, p. 241-250.
- Cherkaska, D. 2017. Activity of Lazarus Slavin in the State Academy of History of Material Culture. *Kyiv Historical Studies*, 1, p. 103-109.
- Cherkaska, D. 2018. *Scientific and Pedagogical Activities of Archaeologist Lazarus Slavin*. Dysertatsiia k.i.n. Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka.
- Shovkopliias, T. I. 2016. Ivan Shovkopliias: Pages of Life. *Biographistica Ukrainika*, 13, p. 75-79.
- Yastrebov, F. O. 1939. *Narysy z istorii Ukrainy. Vyp. VIII: Ukraina v pershii polovyni XIX st.* Kyiv: Vydavnytstvo Akademii nauk URSR.
- Vernadsky, G. 1944. *Narys Istorii Ukrainy [Outline of the History of Ukraine]*. Edited by Guslisty K., Slavin L., and Iastrebov F. (Ufa: Ukrainian Academy of Sciences, Institute for the History and Archaeology of Ukraine. 1942. Pp. 212.). *The American Historical Review*, 49 (3), p. 470-471, <https://doi.org/10.1086/ahr/49.3.470>